

Αυγή, 24/7/18

Πριν πέντε χρόνια είχαμε μια διαφωνία με τον Σταύρο Τσακυράκη, στο πλαίσιο των Απόψεων του *Βήματος*. Η διαφωνία αφορούσε την ελευθερία της έκφρασης και, πιο συγκεκριμένα, την προστασία της μισαλλόδοξης έκφρασης. Το βασικό ζήτημα ήταν αν ο νόμος πρέπει να προστατεύει την έκφραση του φασίστα.

Ο Τσακυράκης υποστήριζε ότι ο νομικός περιορισμός ή η απαγόρευση του μισαλλόδοξου λόγου δικαιολογούνται αν και μόνο αν 'στοιχειοθετείται άμεσος και επικείμενος κίνδυνος επέλευσης κάποιου κακού'. Άρα ο μισαλλόδοξος λόγος πρέπει, σε πολλές περιπτώσεις, να προστατεύεται. Εγώ υποστήριζα ότι αυτή η αρχή είναι ασαφής και ότι ο νόμος μπορεί δικαιολογημένα να περιορίσει τον μισαλλόδοξο λόγο όταν ο λόγος αυτός περιορίζει την ελευθερία του λόγου τρίτων.

Δυστυχώς, σε εκείνη μας τη συζήτηση επικεντρώθηκα αποκλειστικά στα σημεία της διαφωνίας μου με τον Τσακυράκη. Λέω 'δυστυχώς' επειδή ήλπιζα ότι κάποια μέρα θα μου δινόταν η ευκαιρία να του πω ότι συμφωνώ με τα επιχειρήματά του υπέρ της απολυτότητας της προστασίας της έκφρασης, ότι θαυμάζω τη συνεισφορά του στην ελληνική συζήτηση για τα δικαιώματα και ότι έμαθα πολλά από το δοκίμιό του *Θρησκεία κατά Τέχνης* (Πόλις, 2005). Τίποτα από αυτά δεν είναι πλέον εφικτό. Οπότε θα αρκεστώ σε μια φανταστική συζήτηση με έναν σημαντικό Έλληνα φιλόσοφο του δικαίου που εκτιμούσα, αλλά ποτέ δεν γνώρισα.

Πρώτον, ο Τσακυράκης είχε δίκιο ως προς τη φύση των συνταγματικών δικαιωμάτων. Ορισμένοι νομικοί ισχυρίζονται ότι τα δικαιώματα 'σταθμίζονται': για παράδειγμα, έχουμε δικαίωμα στην ελευθεροτυπία αλλά ταυτόχρονα έχουμε δικαίωμα στην ιδιωτικότητα. Τι γίνεται, όμως, όταν ο Ρουβάς πάει διακοπές; Υπερτερεί το δικαίωμα του δημοσιογράφου να τον πάρει φωτογραφία ή το δικαίωμα του Ρουβά; Οι υπερασπιστές της στάθμισης πιστεύουν ότι πρέπει να παλαντζάρουμε τα έννομα συμφέροντα των πολλών έναντι του συμφέροντος του Ρουβά και να αποφασίσουμε ποιο υπερισχύει.

Ο Τσακυράκης υποστήριζε ότι αυτή η θεωρία είναι παράλογη—για την ακρίβεια, ότι είναι ασυνάρτητη—και είχε δίκιο. Αν μιλάμε για *στάθμιση*, τότε δεν μιλάμε για δικαίωμα· η απουσία στάθμισης, με αυτή την έννοια, είναι συγκροτητική της έννοιας του συνταγματικού δικαιώματος. Το δικαίωμα στην ελευθεροτυπία, ή το δικαίωμα του δημοσιογράφου να κάνει τη δουλειά του, δεν συγκρούεται με το δικαίωμα του Ρουβά στην ιδιωτικότητα, αφού κανείς δεν έχει δικαίωμα να σε φωτογραφίζει στις ιδιωτικές σου στιγμές. Και αντίστροφα, αν έχει δικαίωμα να σε φωτογραφίσει, τότε δεν έχεις δικαίωμα στην ιδιωτικότητα, σε αυτές τις στιγμές. Όλα αυτά ισχύουν ανεξάρτητα από την ποσότητα ή την ένταση των συμφερόντων τρίτων. Για παράδειγμα, το δικαίωμα ενός αθώου να μην τον βασανίσουν δεν σταθμίζεται με τα έννομα συμφέροντα τρίτων, όσοι κι αν είναι, όσο έντονα κι αν θέλουν να τον βασανίσουν.

Τα δικαιώματα, με άλλα λόγια, εκφράζουν κανονιστικές απαιτήσεις που σιγά-σιγά άλλες κανονιστικές απαιτήσεις, δεν τις υπερβαίνουν απλά.

Δεύτερον, ο Τσακυράκης είχε δίκιο ως προς την έκταση και τη σημασία του δικαιώματος στην ελεύθερη έκφραση, ακόμα κι όταν αυτή έχει μισαλλόδοξο περιεχόμενο. Χωρίς ελευθερία της έκφρασης δεν υπάρχει κριτική στις πρακτικές του κράτους ή της άρχουσας τάξης, δεν υπάρχει κοινωνία των πολιτών και δεν υπάρχει δυνατότητα πειραματισμού με διαφορετικά πλάνα ζωής, όπως τονίζει ο John Stuart Mill. Το δικαίωμα στην ελευθερία της έκφρασης είναι το οξυγόνο της δημοκρατίας· είναι εξίσου σημαντικό με το δικαίωμα ψήφου. Αν, λοιπόν, τα δικαιώματα είναι κανονιστικές απαιτήσεις που σιγά-σιγά άλλες, και αν η ελευθερία της έκφρασης είναι ένα από αυτά τα δικαιώματα, τότε προκύπτει ότι κανείς δεν έχει δικαίωμα να μην προσβληθούν οι προδιαθέσεις και πεποιθήσεις του—θρησκευτικές, ηθικές ή πολιτικές.

Η διαφωνία μας με τον Τσακυράκη το 2013 δεν αφορούσε αυτές τις γενικές θέσεις. Πίστευα τότε—και πιστεύω ακόμα—ότι η μισαλλόδοξη έκφραση πρέπει να προστατεύεται, αρκεί να μην περιορίζει την ελευθερία της έκφρασης ευάλωτων κοινωνικών ομάδων. Αυτό συνάδει με τη γενική θέση του Τσακυράκη ότι η έκφραση περιορίζεται δικαιολογημένα όταν 'στοιχειοθετείται άμεσος και επικείμενος κίνδυνος επέλευσης κάποιου κακού'. Στην περίπτωση κάποιων μορφών ρατσιστικού λόγου, το κακό είναι ο περιορισμός της ελευθερίας του λόγου ευάλωτων κοινωνικών ομάδων· εδώ, ο περιορισμός της έκφρασης εξυπηρετεί την ίδια την ελευθερία της έκφρασης. Εξηγούμαι.

Η έκφραση άποψης έχει τη μορφή ομιλιακής πράξης [speech act]. Κάποιες ομιλιακές πράξεις είναι αξιόποινες. Για παράδειγμα, αν πω σε κάποιον 'άνοιξε το στόμα σου και σε έδειρα' κάνω τουλάχιστον δύο πράγματα: εκφέρω την πρόταση μέσα στα εισαγωγικά και απειλώ κάποιον. Η απειλή κατά της σωματικής ακεραιότητας είναι αξιόποινη πράξη. Έστω λοιπόν ότι ένας Εβραίος μιλάει για το Ολοκαύτωμα, και ένα μπουλούκι νεοναζί του προσεγγίζει φωνάζοντας 'το Ολοκαύτωμα είναι σιωνιστικός μύθος'. Εδώ η άρνηση του ολοκαυτώματος δεν εκφράζει απλά μια άποψη. Αποτελεί ταυτόχρονα και ρατσιστική απειλή, αφού η εκφορά των νεοναζί, στις συγκεκριμένες συνθήκες, σημαίνει: 'άνοιξε το στόμα σου και σε έδειρα'. Από αυτό προκύπτει ότι, σε κάποιες περιπτώσεις, μισαλλόδοξες ομιλιακές πράξεις δεν έχουν αξιώσεις νομικής προστασίας· ο νεοναζί χάνει το δικαίωμα να λέει αυτά που θέλει να πει.

Ποιες είναι αυτές οι περιπτώσεις; Η απάντηση, νομίζω, μπορεί να εξαχθεί από την ισχυρότερη μορφή δικαιολόγησης κάθε αντιρατσιστικού θεσμού. Ένα αναγκαίο χαρακτηριστικό των νεοναζιστικών και φασιστικών κινημάτων απανταχού είναι ότι αποβλέπουν να καλλιεργήσουν μια ατμόσφαιρα μίσους και φόβου. Τα κινήματα αυτά τρέφονται σχεδόν αποκλειστικά από την ηθική οικολογία της μισαλλοδοξίας. Άρα κάθε συλλογική εκφορά φασιστικού ή νεοναζιστικού λόγου—ακόμα και όταν ο λόγος αυτός δεν συγκροτεί απευθείας απειλή—αποτελεί δυνητικά παραβίαση του δικαιώματος στην ελευθερία

της έκφρασης. Με άλλα λόγια, όταν ο μισαλλόδοξος λόγος φιμώνει, ή κινδυνεύει να φιμώσει, τον λόγο ευάλωτων μειονοτικών ομάδων, και αν το δικαίωμα ενάντια στη φίμωση έχει απόλυτη ηθική προτεραιότητα, όπως υποστήριζε ο Τσακυράκης, τότε αυτός ο μισαλλόδοξος λόγος δεν πρέπει να προστατεύεται. Και τώρα προκύπτει ότι κάποιοι περιορισμοί στην ελευθερία της έκφρασης—στη συγκεκριμένη περίπτωση, περιορισμοί στη συλλογική έκφραση ρατσιστικού περιεχομένου—δικαιολογούνται, ακριβώς επειδή *προάγουν* την ελευθερία της έκφρασης.

Νομίζω ότι τα επιχειρήματα του Τσακυράκη συνάδουν με αυτό το συμπέρασμα. Αλλά ακόμα κι αν θα διαφωνούσε με το συμπέρασμα, είχε δίκιο σε όλα τα επιμέρους ζητήματα. Με την απώλεια του Τσακυράκη, η Ελλάδα έχασε έναν ανοιχτόμυαλο, ντόμπρο και φωτισμένο υπερασπιστή της ελευθερίας.